

Pregledni članak

UDK: 657.63

doi: 10.5937/ekonhor1502137D

OTKRIVANJE I SPREČAVANJE MANIPULACIJA U BILANSU STANJA I IZVEŠTAJU O NOVČANIM TOKOVIMA

Dragomir Dimitrijević*

Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu

Finansijski izveštaji koji sadrže objektivne, realne i pouzdane informacije predstavljaju ključnu osnovu za donošenje mnogobrojnih poslovnih odluka. Ukoliko se pri sastavljanju finansijskih izveštaja koriste određene manipulativne tehnike radi prikazivanja što boljih rezultata poslovanja, kvalitet finansijskih izveštaja će biti ugrožen. Mnogobrojne finansijske prevare dovele su do velikog nepoverenja u sistem finansijskog izveštavanja i računovodstveno-revizorsku profesiju, koji su neretko optuživani za nastanak prevara i gubljenje poverenja u pouzdanost finansijskih informacija od strane brojnih korisnika i donosilaca ekonomskih odluka. Iz tih razloga, u ovom radu su razmatrane tehnike manipulacija u finansijskim izveštajima, posebno, u bilansu stanja i izveštaju o novčanim tokovima, jer se ovi oblici manipulacija teže otkrivaju i sprečavaju u odnosu na manipulacije prihodima i rashodima u bilansu uspeha.

Ključne reči: bilans stanja, izveštaj o novčanim tokovima, finansijsko izveštavanje, prevare, tehnike manipulacija

JEL Classification: M48, K42

UVOD

Prevare u poslovanju preduzeća su najčešće povezane sa manipulacijama pozicija u finansijskim izveštajima. Veliki finansijski skandali koji su se pojavili početkom XXI veka - Enron, Worldcom (Stančić, Dimitrijević i Stančić, 2013, 1895) doveli su do gubitaka u vrednosti od nekoliko milijardi dolara. Ove gubitke su snosili ne samo vlasnici i poverioci kompanija u kojima su prevare ostvarene, već i mnogobrojne privrede širom sveta u

kojima su ove kompanije poslovale. Manipulativni finansijski izveštaji se sastavljaju sa ciljem prikazivanja lažnog finansijskog položaja, uspešnosti i novčanih tokova preduzeća. Najveću odgovornost za sastavljanje i prezentovanje manipulativnih finansijskih izveštaja snosi menadžment preduzeća. Najčešće opravdanje menadžmenta za ostvarivanje prevara jeste da su na taj način pokušali da spasu preduzeće i osiguraju dobit za vlasnike preduzeća. Najčešći oblici manipulacija su „naduvavanje“ prihoda, smanjivanje rashoda, povećanje ili lažiranje potraživanja, smanjivanje ili neprikazivanje obaveza, uvećanje vrednosti zaliha, lažiranje priliva i odliva novca iz preduzeća. Ovo su samo neki od oblika manipulacija u finansijskim

* *Korespondencija:* D. Dimitrijevic, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Đ. Pucara 3, 34000 Kragujevac, Republika Srbija; e-mail: dimitrijevicd@kg.ac.rs

izveštajima, kojima menadžment želi da prikaže što bolje rezultate poslovanja. Međutim, mnogobrojni primeri finansijskih prevara su ukazali da se iza ovih manipulacija krije želja menadžmenta da ostvari lične ciljeve, kao što su ostvarivanje dodatnih bonusa koji su vezani za rezultat poslovanja, želja za dodatnim bogatstvom, osiguranje posla, pohlepa pojedinca, želja da se živi boljim životnim standardom nego što sopstvene finansijske mogućnosti to dozvoljavaju, postojanje ličnih dugova, slaba kreditna sposobnost, lični finansijski gubici i slično.

Analizirajući mnogobrojne slučajeve prevara u kompanijama koje su ostvarene sastavljanjem manipulativnih finansijskih izveštaja, uočava se da su najčešće korišćene tehnike manipulacija bile prevare vezane za prihode i rashode u bilansu uspeha. Manipulacije rashodima i prihodima su „jednostavnije“ za počiniocima kriminalnih dela, jer postoji veliki broj tehnika za manipulacije; na ovaj način se direktno, i u kratkom periodu, utiče na finansijski rezultat preduzeća i, samim tim, brže i lakše ispunjavaju lični ciljevi menadžmenta. Međutim, pošto su prihodi i rashodi u bilansu uspeha najčešće „meta“ počinitelaca prevara, mnogobrojni organi kontrole (interna i eksterna revizija, državni organi i forenzičke računovođe) raspolažu velikim brojem tehnika uz pomoć kojih otkrivaju i sprečavaju manipulacije prihodima i rashodima. S druge strane, pozicije ostalih finansijskih izveštaja, posebno bilansa stanja i izveštaja o novčanim tokovima, su, takođe, predmet manipulacija. Ipak, praksa je pokazala da su ove manipulacije ređe u odnosu na manipulacije u bilansu uspeha. To ne znači da se one ne primenjuju, već znači da se teže otkrivaju, i da ovim manipulacijama pribegavaju samo oni počinioci prevara koji su u stanju da vešto prikriju tragove prevara.

Upravo su tehnike otkrivanja i sprečavanja manipulacija u bilansu stanja i izveštaju o novčanim tokovima predmet analize u ovom radu. Sve pozicije u bilansu stanja mogu biti predmet manipulacije. Ipak, pokazalo se da su zalihe, gotovina i obaveze najčešće predmet manipulacija. S druge strane, svim prilivima i odlivima novca, koji se prikazuju u izveštaju o novčanim tokovima, može se manipulirati, ali praksa je pokazala da su uvećavanje priliva i smanjivanje odliva

po osnovu poslovnih aktivnosti u većini slučajeva najčešće tehnike manipulacije u ovom izveštaju.

Cilj istraživanja u ovom radu jeste identifikovanje mogućnosti i instrumenata za sprečavanje i otkrivanje manipulacija u bilansu stanja i izveštaju o novčanim tokovima. Mora se imati u vidu da svaka manipulacija prihodima i rashodima u bilansu uspeha direktno ili indirektno utiče i na imovinu, kapital i obaveze, i na prilive i odlive novca. Međutim, u ovom radu se ukazuje na tehnike manipulacija koje direktno utiču na pozicije bilansa stanja i izveštaja o novčanim tokovima, sa ciljem da se na taj način prikaže što bolji rezultat poslovanja i povoljnija finansijska situacija u preduzeću.

U skladu sa postavljenim predmetom i ciljem istraživanja, u radu se polazi od sledećih hipoteza:

- H1: Najčešće korišćene manipulacije u bilansu stanja, kojima se direktno utiče na rezultat poslovanja i finansijsku poziciju preduzeća, su manipulacije zalihama, obavezama i gotovinom.
- H2: Tehnike manipulacija priliva i odliva novca u izveštaju o novčanim tokovima se teže otkrivaju i sprečavaju od ostalih oblika manipulacija.

Postavljene hipoteze biće testirane primenom kvalitativne metodologije istraživanja zasnovane na deskriptivnoj analizi. Polazeći od relevantne literature koja sadrži teorijska razmatranja, i od analize konkretnih slučajeva, izvešće se opšti zaključci o razmatranom problemu. Od posebnog značaja biće metoda indukcije, kojom će se, polazeći od konkretnih primera manipulacija, izvući opšti zaključak o svim tehnikama manipulacija koje se koriste u bilansu stanja i izveštaju o novčanim tokovima. Samim tim, analizirajući već primenjivane tehnike manipulacija, želi se ukazati na mogućnost jednostavnijeg i bržeg otkrivanja i sprečavanja ovakvih i sličnih oblika manipulacija u budućnosti.

Rad je strukturiran u šest delova. Nakon uvodnih razmatranja, u drugom delu daje se pregled literature o pojmu, značaju i tehnikama manipulacija u finansijskim izveštajima. Treći deo razmatra tehnike manipulacija u bilansu stanja, ali se posebno analiziraju tehnike manipulisanja zaliha, obaveza i

gotovine. Najčešće metode manipulacija prilivima i odlivima novca u izveštaju o novčanim tokovima su predmet analize u četvrtom delu. Detaljno se analiziraju tehnike manipulisanja prilivima i odlivima iz poslovnih aktivnosti preduzeća. Peti deo rada analizira metode sprečavanja svih oblika prevara, pa samim tim i prevare u finansijskim izveštajima. Na kraju, prezentovani su stavovi o ispunjenosti hipoteza i ukazano je na doprinos rada.

TEORIJSKI ASPEKTI

Sistem finansijskog izveštavanja predstavlja jedini potpuni kvantitativni sistem koji obuhvata sve poslovne transakcije koje se dešavaju unutar preduzeća, kao i transakcije sa pojedincima, preduzećima i institucijama u okruženju (Malinić, 2009a, 139). Finansijsko izveštavanje je isključiva odgovornost menadžmenta i moćan instrumenat upravo za razna prilagođavanja radi prikazivanja slike o poslovnom subjektu boljom nego što ona jeste. Ovo sve u cilju privlačenja potencijalnih investitora, lakšeg dobijanja povoljnijih kredita, rasta cena akcija na berzi i slično (Dmitrović Šaponja, Milutinović i Šijan, 2007). „Menjanje bilansa stanja“, „upravljanje dobitkom“, „friziranje računa“ su termini koji se koriste za objašnjavanje postupaka usmerenih ka manipulaciji finansijskim izveštajima, radi ostvarivanja određenih ciljeva. Oni mogu obuhvatiti širok spektar zakonitih i nezakonitih upravljačkih postupaka (Petrova, 2008, 24). Finansijske pronevere su fenomen koji ima svoje motive, a tlo za razorno dejstvo im je tim povoljnije što je finansijsko izveštajno okruženje slabije organizovano (Milojević, 2009, 41).

Brojne finansijske prevare i skandali s kraja XX i početkom XXI veka, kao i pojava globalne finansijske i ekonomske krize, istakli su u prvi plan neophodnost da finansijsko-računovodstvene informacije poseduju određene glavne karakteristike: razumljivost, relevantnost, pouzdanost, uporedivost i konzistentnost (Radulović, 2010, 27). Manipulacije u finansijskim izveštajima mogu da uzdrmaju i najrazvijenija tržišta kapitala i dovedu do manje ili veće finansijske krize i poremećaja u njihovom funkcionisanju. Lažni finansijski izveštaji postoje od kada postoji finansijsko

izveštavanje, jer se njima postižu određeni kratkoročni materijalni ciljevi menadžmenta ili vlasnika. Oni su prisutni ne samo u tranzicionim zemljama, već i u zemljama sa razvijenim privredama i razvijenim sistemima finansijskog izveštavanja. Osnovni cilj manipulativnog finansijskog izveštavanja je da se prikazivanjem pogrešne slike o finansijskom položaju preduzeća i njegovoj profitabilnosti stekne korist za počinioce, a neki od korisnika finansijskih izveštaja (kreditori, investitori) su u ovom obliku kriminalne radnje oštećena strana koja preuzima rizik od gubitka finansijskih sredstava time što će biti navedena da donese pogrešne odluke (Jakšić i Vuković, 2012, 414).

Prema međunarodnim standardima revizije, lažno finansijsko izveštavanje predstavlja kriminalnu radnju koju karakteriše namerno pogrešno iskazivanje ili izostavljanje određenih podataka ili obelodanjivanja u finansijskim izveštajima (Međunarodni standardi i saopštenja revizije, 2005, 277). Udruženje ovlašćenih istražitelja prevara (ACFE) definiše lažno finansijsko izveštavanje kao „namerno lažno prikazivanje materijalnih činjenica ili računovodstvenih podataka koje vodi do toga da korisnik finansijskih informacija, koje su prezentovane u okviru finansijskih izveštaja, donese pogrešne odluke“ (Zabihollah, 2002, 2). Američki institut ovlašćenih javnih računovođa (AICPA) definiše lažno finansijsko izveštavanje kao „namerne netačnosti ili izostavljanje iznosa ili obelodanjivanja u finansijskim izveštajima, da bi se obmanuli korisnici finansijskih izveštaja“. Ono može da uključuje (Stefanović, 2000, 4):

- manipulaciju, falsifikovanje ili prepravku računovodstvene evidencije ili pratećih dokumenata, koji se koriste u pripremi finansijskih izveštaja;
- netačna (lažna) predstavljanja ili namerna izostavljanja značajnih događaja ili transakcija iz finansijskih izveštaja;
- namerno pogrešnu primenu računovodstvenih pravila.

Prevare u finansijskim izveštajima mogu nastati putem (Wells, 2005, 324):

- falsifikovanja materijalnih činjenica, dokumenata ili poslovnih transakcija;
- lažnim prikazivanjem događaja, transakcija, računa ili ostalih značajnih informacija na osnovu kojih nastaju finansijski izveštaji;
- namernim pogrešnim korišćenjem računovodstvenih načela, politika ili procedura koje se koriste za vrednovanje, priznavanje i evidentiranje poslovnih transakcija;
- lažnom prezentacijom finansijskih informacija u okviru finansijskih izveštaja.

MANIPULACIJE U BILANSU STANJA

Najčešći oblici malverzacija koji se javljaju u preduzećima, a povezani su sa kategorijama u bilansu stanja, su precenjivanje potraživanja, manipulacije zalihama materijala, robe i gotovih proizvoda, precenjivanje i potcenjivanje obaveza, izostanak evidencije obaveza, itd. Manipulacije izvršene u bilansu stanja su direktno ili indirektno povezane sa manipulacijama prihodima i rashodima u bilansu uspeha i sa novčanim tokovima u izveštaju o novčanim tokovima. Drugim rečima, nemoguće je manipulirati pojedinim elementima iz bilansa stanja, a da se time ne utiče na rashode i prihode. Ukoliko počinitelj prevare želi da sakrije svoje kriminalne radnje potrebno je da „prikrije“ tragove manipulacija u svim finansijskim izveštajima u kojima ta prevara ima uticaj. Na primer, ukoliko se izostavlja određena obaveza prema dobavljačima, to utiče i na smanjivanje budućih rashoda i odliva gotovine koji bi se javili pri plaćanju tih obaveza. Međutim, ta prikrivena obaveza je rezultirala povećanjem određenog dela imovine, koje se, takođe, mora izostaviti iz bilansa. To ukazuje da su prevare u bilansu stanja veoma složene, tako da ih je teško otkriti, ukoliko su počinioci uspešno sakrili sve dokaze ostvarene prevare.

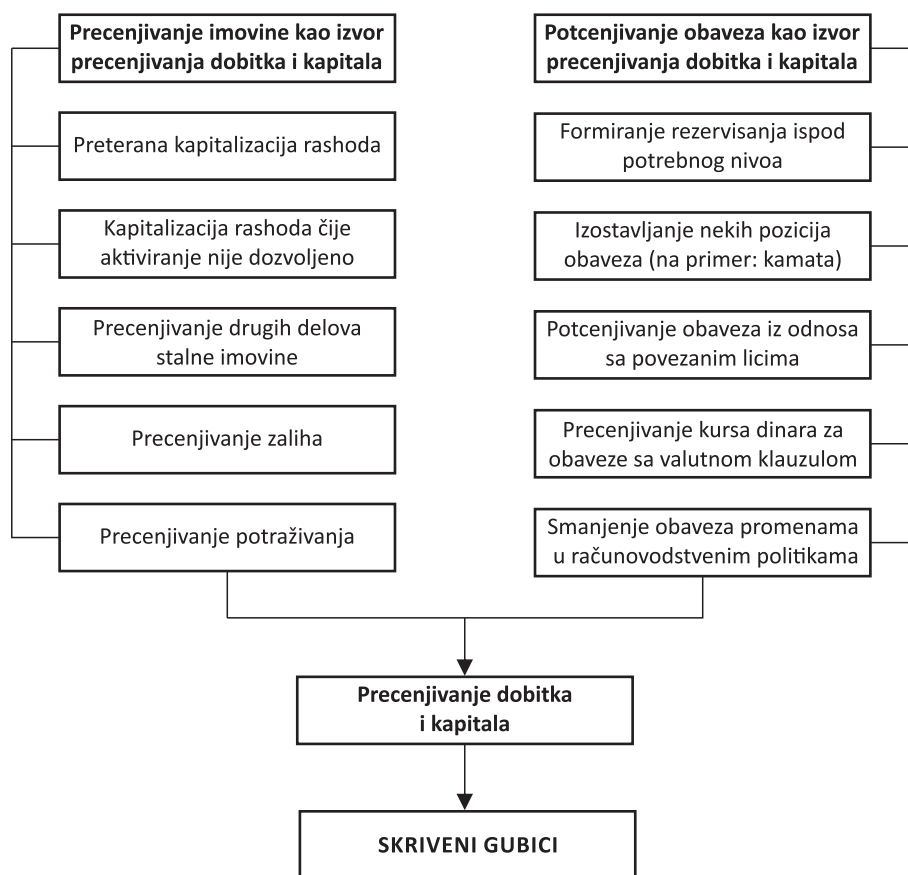
Kada je reč o materijalnoj i nematerijalnoj imovini, uticaj na njenu vrednost se od strane menadžmenta i računovođa, najčešće, realizuje putem nepravilne primene, ili, preciznije, zloupotrebe pravila za aktiviranje izdataka izvršenih u vezi sa ovom

imovinom i putem precenjivanja, odnosno, potcenjivanja rezidualne vrednosti sredstava, njihovog veka trajanja i izbora metoda otpisivanja. U okviru MRS 16 - Nepokretnosti, postrojenja i oprema, MRS 38 - Nematerijalna ulaganja, MRS 23 - Troškovi pozajmljivanja, MSFI 3 - Poslovne kombinacije dati su zahtevi za aktiviranjem izdataka povezanih sa materijalnim ili nematerijalnim ulaganjima od kojih se u budućnosti očekuje priliv ekonomskih koristi. Drugim rečima, kapitalizacija, sama po sebi, ne predstavlja instrument za ostvarivanje prevara u finansijskim izveštajima. Aktiviranje naknadnih ulaganja u osnovna sredstva, troškovi kamata, ulaganja u troškove razvoja, kao najčešći izdaci koji se kapitalizuju, postaju instrument prevara ako nisu ispunjeni standardima propisani uslovi za kapitalizaciju (Škarić Jovanović, 2011, 218). Prethodno navedene mogućnosti uticaja na rezultat i kapital preduzeća, precenjivanjem imovine i potcenjivanjem obaveza, potencijalno su uzrok manjeg ili većeg narušavanja iskazne moći bilansa. Problem je u tome što ovakvo ponašanje stvara skrivene gubitke, i što bilansi opterećeni skrivenim gubicima, preko nerealne predstave o stvarnoj zarađivačkoj i finansijskoj poziciji preduzeća, upućuju investitore na pogrešne odluke. Objektivizacija visokih skrivenih gubitaka često znači i kraj za kompaniju (Malinić, 2009b, 58).

Tipični primeri precenjivanja imovine i potcenjivanja obaveza predstavljeni su na Slici 1.

Zalihe su bitan element uspešnosti poslovanja preduzeća. Od pravilnog i efikasnog upravljanja zalihama zavisi i uspeh poslovanja preduzeća. Preciznije, ukoliko preduzeće nabavlja potreban nivo zaliha i ne blokira svoj novac u njima, to će dovesti do boljih rezultata poslovanja, pod ostalim jednakim uslovima. Takođe, brojne finansijske institucije su davanje kredita mnogim preduzećima uslovile uzimanjem zaloge na zalihama, pa samim tim su zainteresovane za kretanje zaliha i njihov uticaj na rezultat poslovanja. Ako se razmatraju prevare u vezi svih oblika zaliha, onda se može reći da se nelegalno prisvajanje zaliha može izvršiti putem:

formiranja lažnih trebovanja - Lažnim trebovanjima počinitelj prevare povlači sa zaliha veće

Slika 1 Precenjivanje imovine i potcenjivanje obaveza kao izvori nerealnog povećanja dobitka i kapitala

Izvor: Malinić, 2009b, 57

količine nego što je potrebno, sa ciljem da taj višak zadrži ili proda na „crno“;

ostvarivanja fiktivne prodaje - Formiraju se lažne fakture koje se obično adresiraju fantomskim firmama ili firmama saučesnicama u prevari. Ovom manipulacijom rešava se istovremeno i problem manjka zaliha, ali i „naduvavanja“ prihoda od prodaje nastalih lažnim fakturama;

nelegalnog prisvajanja prilikom kupovine i prijema zaliha - Prilikom kupovine i prijema zaliha počilac prevare svesno zadržava jedan deo tih zaliha. Da bi se prekrila ova manipulacija najčešće se formira falsifikovana dokumentacija prilikom prijema kupljenih zaliha. Jedan od mogućih načina izvršenja

ovog oblika prevare je kada osoba zadužena za prijem kupljene materijalne imovine falsifikuje prijemne dokumente u kojima prikazuje da je umesto, na primer, stvarnih 1.000 jedinica robe, od dobavljača prispelo samo 900, i samim tim ostalih 100 jedinica prisvaja za sebe. Očigledan problem u ovom slučaju je da prijemni dokumenat neće odgovarati fakturi dobavljača, pa će nastupiti problem u plaćanju. U ovom primeru, ako faktura dobavljača glasi na 1.000 jedinica robe, a prijemni dokumenat ukazuje na prijem 900 jedinica, neko će morati da objasni kako nedostaje 100 jedinica. Problem za počilca je što dobavljač može ukazati da je isporuka u potpunosti izvršena. U ovom slučaju, počilac u određenim uslovima može izbeći problem izmenom samo jednog primerka prijemnog dokumenta. Kopija dokumenta koja se šalje računovodstvu ukazala

bi na prijem pune isporuke robe, tako da bi dobavljač bio isplaćen u potpunosti, ali bi kopija primerka koji se dostavlja za robno knjigovodstvo mogla biti lažna i umanjena za prisvojeni iznos. Time bi stvarno stanje robe u magacinu odgovaralo dokumentima robnog knjigovodstva. Ovo je jednostavan primer prevare koja se može izvršiti samo u preduzećima koja imaju slabe interne kontrole, i kod nabavke robe koje su pojedinačno izuzetno skupe, ali lako unovčljive (Petković, 2010, 213);

vrednovanja zaliha materijala - Najčešće korišćena manipulacija je učestalo menjanje metode obračuna izlazne vrednosti zaliha, jer se čestim menjanjem ovih metoda prikazuju različiti efekti u bilansu uspeha. Ovde se, pre svega, misli na situaciju kada preduzeće u kratkim rokovima menja računovodstvene politike obračuna izlaza zaliha. Na primer, u prethodnoj godini je za istu vrstu zaliha preduzeće primenilo FIFO model kod obračuna izlaza, a već naredne godine primenjuje metod ponderisanog prosečnog troška. MRS 2 dozvoljava primenu oba metoda, ali to ne znači da ih treba za istu vrstu zaliha primenjivati naizmenično, jednu pa drugu. FIFO metoda podrazumeva da se izlaz zaliha obračunava tako što se kod prvog izlaza uzima prva ulazna cena i tako redom, dok se kod metode prosečno ponderisanih troškova, kod svakog izlaza uzima cena koja se dobija kao umnožak količine i cene konkretne vrste zaliha koje su prethodile izlazu (Urošević, 2010, 54).

Obaveze su neminovnost svakog preduzeća. Sposobnost preduzeća da svoje obaveze servisira na vreme ukazuje na zdravu finansijsku poziciju preduzeća. S druge strane problemi u izmirenju obaveza ukazuju na probleme u poslovanju preduzeća. Neke obaveze podrazumevaju, svojim nastankom, promene samo u okviru bilansa stanja, što znači da nastaje povećanje imovine. U drugom slučaju, obaveze nastaju uz istovremeni nastanak rashoda, što znači da se ove promene prenose i na bilans stanja i na bilans uspeha. Podložnost prevarama u vezi sa obavezama je tim veća ako se operacije vezane za prevare mogu preneti i na bilans stanja i na bilans uspeha. Različite obaveze daju različite mogućnosti za manipulisanje (Milojević, 2010, 23). U pitanju su: skrivanja i neobelođanjivanja, ili pogrešna obelođanjivanja

obaveza, ubacivanja u bilans obaveza koje to nisu, precenjivanje ili potcenjivanje obaveza, prebijanje sa drugim pozicijama kako to nije dozvoljeno i niz drugih radnji. Sve ovo omogućava da se menja finansijska pozicija i predstava o zarađivačkoj sposobnosti preduzeća. Prevare koje nastaju pri formiranju obaveza se teško otkrivaju. Oblasti i situacije u kojima se mogu javiti manipulacije sa obavezama su sledeće:

Prilikom *kupovine zaliha* moguće je manipulirati obavezama koje nastaju pri ovoj transakciji. Jedna od metoda je da preduzeća ne prikazuju obaveze nastale pri kupovini različitih oblika zaliha, ili u svojim finansijskim izveštajima prikažu da su te obaveze plaćene. Američko preduzeće Sirena Apparel Group Inc. je tokom 1999. godine naduvalo svoje prihode od prodaje, sa ciljem prikazivanja što boljeg rezultata poslovanja. Istovremeno je ovo preduzeće izostavilo evidenciju troškova nastalih prilikom prodaje, ali samim tim i obaveze koje su nastale prilikom kupovine određenih zaliha. Ove manipulacije su stvorile prividno bolju finansijsku poziciju preduzeća;

Razgraničeni obračunati troškovi (obračunate obaveze) su troškovi koji su prepoznati kao razgraničeni i obračunati ali još uvek nisu plaćeni. Kao rezultat toga neplaćeni iznos se evidentira kao obaveza u bilansu stanja. Najčešći primeri obračunatih obaveza su obračunate obaveze po osnovu zarada, poreza i doprinosa na zarade, raznih taksi, rente, komunalnih usluga, kamata, itd. Ukoliko se obračunate obaveze izostave ili se potceni njihov iznos, to dovodi do povećanja ostvarenog rezultata, ili potcenjivanja rashoda na osnovu kojih su te obračunate obaveze i nastale. Kada je tokom 1998. godine, General Electric Co. izvršila razgraničenje troškova garancija za nove turbine, koje su se koristile za prenos gasa, problem je nastao kada je dizajn nove turbine propao, i kada su procene ukazivale da će troškovi povraćaja ili popravke proizvoda biti viši za oko 100 miliona dolara nego što je bio iznos troškova koji je razgraničen i obračunat. Kompaniji je postalo jasno da je neophodno da evidentira poseban iznos kojim bi povećala već obračunate obaveze po osnovu troškova garancije, kako bi nadoknadila potencijalna potraživanja po osnovu popravke ili opoziva turbina, pa kompanija nije obračunala dodatne troškove i time izvršila

manipulaciju. Još radikalniji primer korišćenja ove metode za manipulaciju finansijskog rezultata je primer kompanije Centuri Inc. Ova kompanija nije obračunala troškove godišnjih odmora zaposlenih, određene troškove zaposlenih po osnovu poreza i doprinosa i troškove pojedinih taksi po osnovu imovine. Rezultat toga je bilo potcenjivanje obračunatih obaveza u iznosu od 912.672 dolara (Mulford & Comiskey, 2002, 259);

Potcenjivanje obaveza je jednako „uspešan“ instrument prevara za iskazivanje veće neto imovine i veće dobiti. Obaveze prema dobavljačima, zaposlenima, obaveze po osnovu obračunatih rashoda i obaveze prema državi biće iskazane u nižem iznosu tako što će izostati njihovo priznavanje i priznavanje sa njima povezanim rashodima (Škarić-Jovanović, 2011, 221). Kako obaveze prema dobavljačima u ukupnim tekućim obavezama, po pravilu, imaju najveće učešće, a čvrsto su povezane sa promenom visine zaliha, promena relativnog odnosa rasta obaveza prema dobavljačima i rasta zaliha smatra se dobrim indikatorom moguće „igre finansijskim brojevima“ (Mulford & Comiskey, 2002, 261);

Jedan od najlakših načina prikrivanja obaveza jeste svesno propuštanje njihovog knjiženja, tj. *izostavljanje obaveza*. Izvršioци ove prevare jednostavno uništavaju, skrivaju ili stavljaju sa strane dokumenta o obavezama i njima pripadajućim troškovima, ne knjiže ih i ne uključuju u finansijske izveštaje (Petković, 2010, 232). Propust u evidentiranju obaveza ima istu svrhu - bez obaveza ne dolazi do dodatnih rashoda, niti do smanjenja imovine, kao ni do umanjenja kapitala koje se obično javlja (Singleton, Singleton, Bologna, & Lindquist, 2006, 110). Određeni broj kompanija izostavljaju obaveze po osnovu dobijenih zajmova. Ovo je radikalna potez, i teško ga je sakriti, jer svaka pozajmica se - pored bilansa kompanije koja je uzela kredit - vidi i u bilansu kompanije ili banke koja je taj novac pozajmila. Međutim, opravdanje kompanija zbog neevidentiranja pozajmljenih sredstava je da je kredit uzeo vlasnik kao privatno lice, a ne kompanija kao pravno lice, ili da postoje tehnički problemi kod banke koji nisu omogućili evidenciju tog kredita. Ponekad, pojedine kompanije ne evidentiraju obaveze po osnovu dobijenih zajmova misleći da niko neće primetiti. Najčešći motiv skrivanja obaveza je izbegavanje

prikazivanja visoke zaduženosti preduzeća, kako bi se dobili novi krediti, prevarili dobavljači, privukli investitori, i kako bi se održala cena akcija na tržištu kapitala.

Gotovina - Prevare vezane za gotovinu podrazumevaju uzimanje gotovine od poslodavca. Najčešće prevare sa gotovinom su:

Krađa gotovine - Da bi počinioc izvršio prevaru krađu gotovine, on se mora nalaziti u poziciji koja mu omogućava direktan kontakt sa gotovinom i sa gotovinskim tokovima kompanije - sa prilivima i odlivima gotovine. Metode krađe gotovine se mogu svrstati u dve osnovne grupe i to: prisvajanje gotovine „na kasi“ - ova manipulacija podrazumeva da se gotovina krađe direktno iz blagajne preduzeća ili iz fiskalne kase u prodavnici, i prisvajanje gotovine „sa depozita“ - sav novac dobijen od prodaje ili vršenja usluga preduzeća su dužna da na kraju dana uplate na svoj tekući račun. Dešava se da pojedinci prisvajaju jedan deo ovog novca;

Prevare u vezi plaćanja gotovinom - Ovu manipulaciju je teško uočiti, jer radnje koje se preduzimaju spadaju u legitimne načine plaćanja. Problem je što su određeni delovi transakcija naplate i isplate gotovine fiktivni ili nerealni. Najčešće prevare u vezi plaćanja gotovinom su: prevare u vezi fakturisanja - ovom manipulacijom se lažnim fakturama izvlači gotovina iz preduzeća; prevare u vezi obračuna zarada - koristeći fiktivne zaposlene, falsifikovanjem radnih sati i zarada, i falsifikovanjem iznosa provizije, ovim manipulacijama gotovina odlazi na nelegalan način iz preduzeća; prevare u vezi naknade troškova - gotovinom preduzeća se plaćaju nepostojeći poslovni rashodi; i prevare sa čekovima - suština ove manipulacije jeste da se falsifikuju čekovi u potpunosti ili određeni deo čeka (iznos, izdavalac, i sl);

Prisvajanje dela gotovine - Ova manipulacija se pojavljuje u preduzećima koja posluju trgovinom poput barova, restorana, benzinskih pumpi i maloprodajnih objekata. Kao ilustrativan primer može se navesti način na koje je Seigel Bugsy vodio poslove kada je osnovao nekoliko kazina u Las Vegasu. S. Bugsy je trebao da uzima gotovinu zarađenu tokom dana ili tokom nedelje, da prisvoji jedan deo za čikašku mafiju,

da prisvoji jedan deo za sebe (neoporeziv novac) i da ostatak prijavi kao prihod. Ukoliko vlasnik, kao što je S. Bugsy, prisvoji određene iznose sa gotovine koja pristiže, a, zatim, ostatak evidentira u poslovnim knjigama, teško je primetiti takvu prevaru. Ovakva vrsta prevare najviše oštećuje državu, zbog neplaćenog poreza. Primer ovakve prevare jeste i prevara poznata kao „Crazy Eddie“ u kojoj je porodica koja je posedovala kompaniju prisvajala milione dolara od maloprodajnih objekata za prodaju elektronike, ostavljajući samo onoliko koliko je potrebno da se prikaže minimalna dobit (Singleton, Singleton, Bologna, & Lindquist, 2006, 119).

MANIPULACIJE U IZVEŠTAJU O NOVČANIM TOKOVIMA

Izveštaj o novčanim tokovima je danas sastavni deo redovnog godišnjeg skupa finansijskih izveštaja prakse redovnog finansijskog izveštavanja. Ovaj izveštaj omogućava sagledavanje performansi preduzeća iz drugačije perspektive, u odnosu na bilans stanja i bilans uspeha, pružajući detaljne informacije o prilivima i odlivima unutar poslovnih, finansijskih i aktivnosti investiranja. Na ovaj način izveštavanje o novčanim tokovima je u funkciji ocene izloženosti preduzeća finansijskim rizicima. Prevare u finansijskim izveštajima se najčešće ostvaruju manipulacijom pozicija u bilansu stanja i bilansu uspeha. To je dovelo do toga da informacije sadržane u izveštaju o novčanim tokovima budu vredan i pouzdan informacioni resurs za donošenje poslovnih odluka. Informacije koje pruža izveštaj o novčanim tokovima su sigurnije, jer je jednostavnije manipulirati prihodima, rashodima, imovinom, obavezama, nego prilivima i odlivima novca. Generalno postoje dve osnovne metode za manipulisanje operativnim aktivnostima u izveštaju o novčanim tokovima:

- *maksimiziranje novčanih priliva po osnovu poslovnih aktivnosti* - Novčani prilivi po osnovu poslovnih aktivnosti bi trebalo da uključe prilive iz poslovnih transakcija. Međutim, preduzeća mogu pokušati da u okviru ovih priliva uključe i prilive od prodaje imovine. U slučaju Enron-a, pozajmice od banaka su tretirane kao prilivi od poslovnih

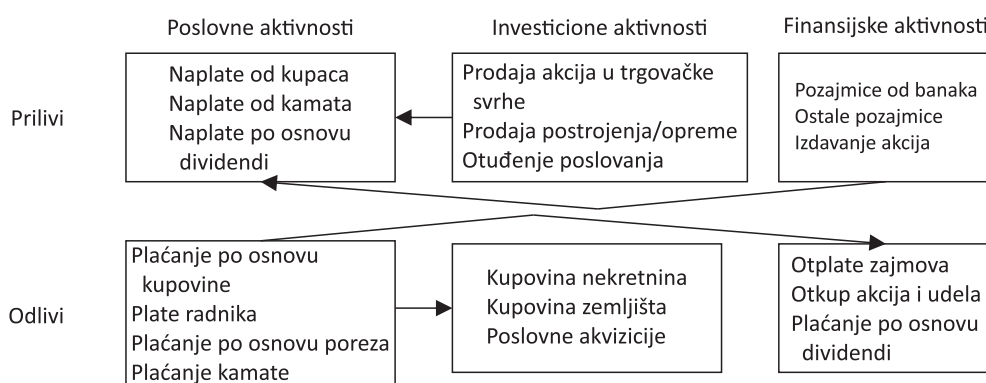
aktivnosti. Iako su ove stavke trebale da budu prikazane u okviru finansijskih aktivnosti, u ovakvim slučajevima, preduzeća pokušavaju da prošire definiciju onoga šta spada u prilive od poslovnih aktivnosti, a, s druge strane, da suze šta spada u prilive od investicionih i finansijskih aktivnosti. Prikazivanjem što većeg broja priliva kao priliva iz poslovnih aktivnosti, preduzeće teži da prikaže što bolje rezultate poslovanja;

- *minimiziranje novčanih odliva po osnovu poslovnih aktivnosti* - Preduzeća, uz pomoć ove metode vrše obrnuti postupak od metode maksimiziranja priliva novca iz poslovnih aktivnosti. Preduzeća teže da što je moguće veći broj odliva po osnovu poslovnih aktivnosti ne prikažu ili da ih prebace u odlive po osnovu investicionih ili finansijskih aktivnosti, tako što pokušavaju da suze definiciju onoga šta spada u odlive od poslovnih aktivnosti, a, s druge strane, da prošire šta sve spada u odlive od investicionih i finansijskih aktivnosti. Razlozi su isti kao i kod prethodne metode, smanjivanjem broja odliva po osnovu poslovnih aktivnosti želi se prikazati preduzeće što uspešnijim (Jones, 2011, 61).

Po mišljenju pojedinih teoretičara postoje četiri najvažnije metode manipulacija novčanim tokovima u preduzećima, i to (Schilit & Perler, 2010, 190):

- prebacivanje novčanih priliva po osnovu finansijskih aktivnosti u prilive po osnovu poslovnih aktivnosti;
- prebacivanje novčanih odliva po osnovu poslovnih aktivnosti u odlive po osnovu investicionih aktivnosti;
- „naduvavanje“ novčanih tokova po osnovu poslovnih aktivnosti koristeći akvizicije ili prodajom dela ili celokupnog preduzeća;
- povećavanje novčanih tokova iz poslovnih aktivnosti koristeći dodatne „pomoćne“ aktivnosti.

Slika 2 prikazuje osnovne metode prebacivanja priliva u poslovne aktivnosti ili odliva iz poslovnih aktivnosti.

Slika 2 Prevare sa novčanim tokovima: „Robin Hud“ trikovi

Izvor: Schilit & Perler, 2010, 194

Prebacivanje novčanih priliva po osnovu finansijskih aktivnosti u prilive po osnovu poslovnih aktivnosti

Preduzeća u pojedinim situacijama pribegavaju raznim manipulacijama kako bi prikazala što veće prilive po osnovu poslovnih aktivnosti. Jedna od metoda koja to omogućava jeste prebacivanje novčanih priliva po osnovu finansijskih aktivnosti u prilive po osnovu poslovnih aktivnosti. Tehnike za ovakvu vrstu prevare su:

evidentiranje prividnih novčanih priliva iz poslovnih aktivnosti po osnovu redovnih bankarskih pozajmica - Ova manipulacija je ostvarena u preduzeću Delphi Corporation, kompaniji iz SAD-a, koja je tokom 2000. godine imala probleme u poslovanju, a godinu dana ranije izbačena je iz korporacije General Motors-a. Celokupna auto industrija u okviru koje je poslovala i Delphi Corporation, je bila u problemima, tako da je menadžment ove firme pokušavao na razne načine da manipuliše rezultatima poslovanja kako bi poslovanje preduzeća prikazao što uspešnijim. Tokom 2000. godine, posebno u četvrtom kvartalu, novčani tokovi po osnovu poslovnih aktivnosti su bili u minusu. Ovo je bio veliki problem za Delphi Corporation, zbog činjenice da su upravo prilivi iz poslovnih aktivnosti više puta isticali kao znak uspešnog poslovanja. U decembru iste godine, Delphi Corporation je ponudila banci (Bank One) na prodaju zalihe u vrednosti od

200 miliona dolara. Banka je odbila ovu ponudu, ali je Delphi Corporation ponudila mogućnost da banka otkupi ove zalihe, i da za nekoliko nedelja „proda“ ponovo njima. Zauzvrat, Delphi Corporation će banci platiti određenu kompenzaciju u zavisnosti od prodajne vrednosti. U suštini, ovo je bila klasična kratkoročna pozajmica od strane banke koja u ekonomskom smislu zahteva kolateral (Delphi Corporation je kao obezbeđenje upravo dala pomenute zalihe). Ovu pozajmicu je trebalo prikazati kao pozajmicu od banke i kao povećanje novčanih tokova iz finansijskih aktivnosti. Međutim, Delphi Corporation je odlučila da ovu pozajmicu prikaže kao klasičnu prodaju zaliha banci u iznosu od 200 miliona dolara. Na taj način je, pre svega, manipulirala prihodima od prodaje, koje je povećala za 200 miliona dolara, ali je i lažno prikazala povećanje priliva iz poslovnih aktivnosti po osnovu prodaje zaliha. Ovom manipulacijom, Delphi Corporation je prikazala u svom izveštaju o novčanim tokovima iz 2000. godine ukupno 268 miliona dolara priliva po osnovu poslovnih aktivnosti, od kojih je realnih bilo samo 68 miliona (SEC Report, 2006). Ovo je primer tzv. duple manipulacije, kojima pribegavaju mnoga preduzeća. Kada preduzeće veštački uveća prihode od prodaje, istovremeno, uvećavaju se i prilivi po osnovu poslovnih aktivnosti. Međutim, mnogi kontrolori koji otkriju „naduvavanje“ prihoda od prodaje zanemaruju ovu činjenicu, tako da ova vrsta manipulacije često ne biva uočena;

povećavanje novčanih priliva iz poslovnih aktivnosti po osnovu prodaje potraživanja pre roka - Kompanije često pribegavaju prodaji potraživanja kao korisnoj strategiji poboljšanja rezultata poslovanja. Sa ekonomskog aspekta, ovo je jednostavna transakcija, preduzeće traži investitora (najčešće banku) koji želi da otkupi njegova potraživanja. Zauzvrat, preduzeće dobija novac u visini tih potraživanja umanjen za određenu proviziju koju naplaćuje banka pri otkupu. Postavlja se pitanje kako tumačiti ovu transakciju sa stanovišta novčanih tokova. Najčešće se ova transakcija definiše kao priliv novca po osnovu finansijskih aktivnosti. Međutim, preduzeća često ovaj priliv novca definišu kao priliv po osnovu poslovnih aktivnosti, zbog činjenice da su najčešće u pitanju potraživanja po osnovu prodaje. Potrebno je imati u vidu da se prodaja potraživanja može izvršiti na dva načina: klasičnom prodajom potraživanja trećoj strani (najčešće banka ili neka druga finansijska organizacija), što se drugačije naziva factoring, ili prodajom potraživanja trećoj strani (finansijska organizacija) sa ciljem da se odmah kupi novi finansijski instrument tj. neka vrsta hartija od vrednosti, što se drugačije naziva sekjuritizacija. Tokom 2004. godine, američki farmaceutski distributer Cardinal Health je imao problema sa nedostatkom novca, pa je odlučio da izvrši prodaju određenog broja potraživanja. Do kraja godine, Cardinal Health je prodajom svojih potraživanja sakupio preko 800 miliona dolara. Ova prodaja je predstavljala osnovu povećanja priliva po osnovu poslovnih aktivnosti tokom 2004. godine, u ukupnom iznosu od 971 milion dolara u odnosu na prethodnu godinu (sa 548 miliona na 1,5 milijardi dolara). Cardinal Health je na ovaj način prebacio prilive po osnovu poslovnih aktivnosti iz budućeg perioda (koje bi ostvario naplatom prodatih potraživanja) u sadašnji, i na taj način stvorio tzv. „rupu“ u budućem prilivu gotovine po osnovu poslovnih aktivnosti (SEC Report, 2007). Zato je bitno da se prilikom analize priliva iz poslovnih aktivnosti primeti nagli rast, da se razmotri ne samo iznos povećanja, nego i razlog koji je doveo do tog povećanja;

„naduavanje“ novčanih priliva iz poslovnih aktivnosti naplatom lažnih potraživanja od kupaca - Da bi prikazalo što bolje rezultate poslovanja, američko preduzeće Peregrine Systems je odlučilo da izvrši „naduavanje“ prihoda prikazivanjem

prodaje nepostojećim kupcima. Time je ovo preduzeće prikazalo ne samo lažne prihode već i lažna potraživanja po osnovu kojih je navodno ostvarilo ove prihode. Međutim, Peregrine Systems je pored naduvavanja prihoda od prodaje po osnovu lažne prodaje izvršilo i prodaju tih nepostojećih potraživanja koje je prikazalo u bilansu stanja. Banka je otkupila ova potraživanja, ali je rizik od naplate tj. nenaplate preuzeo Peregrine Systems. Sa ekonomskog stanovišta, ovo je klasična pozajmica od banke, jer je ovaj novac Peregrine Systems dobio od banke, a lažna potraživanja su uzeta kao osiguranje banke, pa je ovakav priliv novca trebalo prikazati kao priliv novca po osnovu finansijskih aktivnosti, a ne kao priliv novca od prodaje potraživanja tj. kao priliv novca iz poslovnih aktivnosti (Ketz, 2004).

Prebacivanje novčanih odliva po osnovu poslovnih aktivnosti u odlive po osnovu investicionih aktivnosti

Često korišćena metoda manipulacije novčanim tokovima jeste prebacivanje novčanih odliva po osnovu poslovnih aktivnosti u odlive po osnovu investicionih aktivnosti sa ciljem rasterećenja novčanih tokova iz poslovnih aktivnosti i prikazivanja što boljeg rezultata poslovanja preduzeća. Ova metoda manipulacije se može ostvariti korišćenjem sledećih tehnika:

„naduavanje“ novčanih tokova iz poslovne aktivnosti pomoću tzv. „bumerang“ transakcija - Američka kompanija Global Crossing bavila se izgradnjom podvodnih optičkih kablova koji su trebali da spoje preko 200 najvećih svetskih gradova. Međutim, kako se krajem 2000. i početkom 2001. godine projekat privodio kraju počele su da se javljaju sumnje da li će Global Crossing uspeti da pokrije velike troškove poslovanja i vrati već velike dugove po osnovu pozajmica. Global Crossing je na ove sumnje odgovarala da problem ne postoji i da je jedan od bitnih pokazatelja uspešnog poslovanja velika količina novca kojom preduzeće raspolaže. Global Crossing je imala unapred sklopljene mnoge ugovore, tako da je veliku količinu novca dobila kao avans i pre završenog posla, što je umnogome uvelo prilive gotovine po osnovu poslovnih aktivnosti. Tokom 2000. godine, iako je Global Crossing imala gubitak od 1,7 milijardi dolara,

u izveštaju o novčanim tokovima iskazala je pozitivne novčane tokove po osnovu poslovnih aktivnosti u iznosu od 911 miliona dolara (Fabrikant & Romero, 2002). Ova informacija je umirila investitore. Međutim, u kasnijoj analizi uočilo se da je ovakav visok nivo priliva gotovine jednim delom bio lažno prikazan tzv. „bumerang“ transakcijama. Pošto je većina kompanija koje su se u to vreme bavile telekomunikacijama bila u problemima, Global Crossing se sa ostalim kompanijama dogovorila da međusobno izvrše „bumerang“ transakcije, koje su podrazumevale da Global Crossing proda svoje proizvode drugim kompanijama, ali da, istovremeno, u istom iznosu otkupi razne proizvode od tih kompanija. Uticaj ovih transakcija na novčane tokove je bio takav da je Global Crossing prodaju proizvoda prikazivala kao priliv novca po osnovu poslovnih aktivnosti, dok je kupovinu dobara prikazivala kao odliv po osnovu investicionih aktivnosti, čime su rasterećeni novčani tokovi iz poslovnih aktivnosti;

neadekvatna kapitalizacija normalnih operativnih troškova - Izvršiti kapitalizaciju operativnih troškova je jedna od najjednostavnijih operacija kojom se smanjuju rashodi i poboljšavaju rezultati poslovanja. Međutim, mnoga preduzeća zaboravljaju da pritom opterećuju novčane tokove, što može dovesti do negativno iskazanog novčanog toka. Poznat je primer preduzeća WorldCom koje je izvršilo jednu od najvećih prevara u finansijskim izveštajima u istoriji. Ova kompanija je izvršila kapitalizaciju operativnih troškova u iznosu od nekoliko milijardi dolara, ali je, istovremeno, izvršila i manipulacije sa novčanim tokovima iz poslovnih aktivnosti. WorldCom je operativne troškove prikazao kao kupovinu imovine, i tako ih klasifikovao u izveštaju o novčanim tokovima u odlive po osnovu investicionih aktivnosti, a ne u poslovne aktivnosti. Na ovaj način je WorldCom reklasifikovao preko 5 milijardi dolara odliva gotovine tokom 2000. i 2001. godine iz poslovnih u investicione aktivnosti (Beresford, Katzenbach & Rogers, 2003);

„Naduvavanje“ novčanih tokova po osnovu poslovnih aktivnosti korišćenjem akvizicije ili prodajom dela ili celokupnog preduzeća

Često, pri spajanju preduzeća putem akvizicije ili prodajom dela ili celokupnog preduzeća dolazi do manipulacije novčanih tokova. Na ovaj način se rešava problem ili negativno iskazanog novčanog toka u jednom preduzeću koje se spaja ili koje se prodaje, ili se postavlja dobra osnova za novo preduzeće koje je nastalo spajanjem. Najčešće korišćena tehnika za ovaj vid prevara jeste prenos odliva novca iz poslovnih aktivnosti u investicione aktivnosti pomoću akvizicije. Prilikom kupovine ciljnog preduzeća novčani tokovi tog preduzeća, pogotovu novčani tokovi iz poslovnih aktivnosti, su u većini slučajeva impresivni, pa investitori na osnovu njih donose zaključke da kompanije uspešno posluju. Međutim, istrage često pokazuju da su uspešni novčani tokovi bili rezultat prevara u finansijskim izveštajima. Svaka akvizicija donosi boljitak za novčane tokove kompanije koja je nastala preuzimanjem druge kompanije. Ukoliko je kompanija kupljena gotovim novcem, onda se to plaćanje evidentira u odlive po osnovu investicionih aktivnosti. Ako se plaća akcijama, onda i nema odliva novca. Sama akvizicija donosi kompaniji sticaocu mnoge druge beneficije. Na primer, svaka prodaja koju izvrši ciljno preduzeće se u finansijskim izveštajima kompanije koja je preuzela drugu evidentira i kao prihod od prodaje, ali i kao priliv novca po osnovu poslovnih aktivnosti. Međutim, najveća šansa za poboljšanje novčanih tokova putem akvizicije leži u preuzetim potraživanjima i imovini. Ta potraživanja i imovina su prilikom sticanja formirala određene troškove i odlive novca, ali je sve to nastalo pre akvizicije. Sada, posle akvizicije, naplatom potraživanja i prodajom imovine, prilivi novca se evidentiraju u izveštaju o novčanim tokovima, što znači da preduzeće evidentira priliv novca po osnovu poslovnih aktivnosti (naplatom potraživanja), ali ne i odlive, jer su oni nastali pre akvizicije.

Povećavanje novčanih tokova iz poslovnih aktivnosti koristeći dodatne „pomoćne“ aktivnosti

Mnoga preduzeća često, u situacijama kada imaju problema sa novčanim tokovima, koriste tzv. „pomoćne“ aktivnosti koje im pomažu da prevaziđu nastale probleme. „Pomoćne“ aktivnosti koje preduzeća mogu da koriste su mnogobrojne, ali najčešće su:

uvećavanje novčanih tokova po osnovu poslovnih aktivnosti usporavanjem tempa plaćanja obaveza - Ovo je najjednostavnija tehnika odlaganja plaćanja obaveza, naročito, prema dobavljačima, sa ciljem manipulacije novčanim tokovima. Na ovaj način se odlažu odlivi novca po osnovu poslovnih aktivnosti, najčešće na period od mesec dana. Na primer, obaveze za decembar tekuće godine odlažu se za januar naredne godine, i na taj način se u izveštaju o novčanim tokovima za ovu poslovnu godinu smanjuju odlivi novca. Međutim, treba napomenuti da se ova tehnika obično ne koristi na duži period, jer se ne može plaćanje obaveza odlagati u nedogled. Kada je Bob Nardelli tokom 2000. godine postavljen za top menadžera u američkoj kompaniji The Home Depot Inc, pred njega su postavljena velika očekivanja. Jedan od načina da ispuni ta očekivanja investitora, B. Nardelli je pronašao u uvećavanju novčanih tokova po osnovu poslovnih aktivnosti smanjivanjem tempa plaćanja obaveza prema dobavljačima. Tokom 2001. godine, B. Nardelli je uspeo da produži rokove plaćanja prema dobavljačima sa 22 dana na 34 dana, što je kompaniji donelo skok novčanih tokova iz poslovnih aktivnosti sa 2,8 milijardi dolara na 6 milijardi dolara na kraju 2001. godine. Ovaj veliki skok novčanih tokova je jednim delom ostvaren i smanjivanjem tempa kupovine zaliha, o čemu će kasnije biti više reči. Tokom 2002. godine, B. Nardelli je pokušao da održi visok nivo novčanih tokova, pre svega, produžavanjem roka plaćanja. Jednim delom je to uspeo, sa 34 na 41 dan, ali su novčani tokovi iz poslovnih aktivnosti na kraju 2002. godine ipak pali sa 6 milijardi na 4,8 milijardi dolara (Schilit & Perler, 2010, 243);

uvećavanje novčanih tokova po osnovu poslovnih aktivnosti ubrzavanjem tempa naplate potraživanja - Ovom tehnikom preduzeće može poboljšati novčane tokove ukoliko bude u mogućnosti da na neki način ubedi svoje kupce da plate obaveze pre nego što je rok naplate. Sa ekonomskog stanovišta, veća naplata potraživanja od kupaca je sigurno dobar pokazatelj. Tokom 2002. godine, američko preduzeće EDS je pregovorima sa svojim postojećim kupcima uspeo da unapred dobije 200 miliona dolara koje je trebalo da naplati na osnovu pruženih usluga u naredne dve godine. Ipak, EDS nije bila iskrena prema svojim investitorima i nije im napomenula da je ovo povećanje

novčanih tokova rezultat ubrzane naplate potraživanja i da se taj tempo neće održati u narednom periodu. Ova ubrzana naplata jeste dovela do naglog skoka novčanih tokova tokom 2002. godine, ali je, ipak, što se na kraju i pokazalo, bila rezultat kratkoročnih prevara sa ciljem prikazivanja što boljeg poslovanja preduzeća. Ovaj primer manipulacije ukazuje da pri analizi finansijskih izveštaja, kada se uoči ubrzana naplata potraživanja od kupaca to predstavlja dobar znak. Međutim, uvek treba biti obazriv kod donošenja zaključaka, i istražiti da li je ta ubrzana naplata rezultat uspešnog poslovanja, ili predstavlja oblik prevare;

uvećavanje novčanih tokova po osnovu poslovnih aktivnosti smanjenjem obima kupovine zaliha - Preduzeće The Home Depot Inc. je tokom 2001. godine, kao što je ranije rečeno, uspeo da uveća svoje novčane tokove koristeći produženje roka plaćanja obaveza. Međutim, jednim delom, ovo povećanje novčanih tokova je ostvareno i smanjivanjem obima kupovine zaliha. Jednostavno, The Home Depot Inc. je smanjilo porudžbine od svojih dobavljača, tako što je nabavljalo manje zaliha nego ranije i to po svakoj prodavnici, tj. nije nabavljalo zalihe u onom tempu u kome je to radilo u prethodnom periodu. The Home Depot Inc. je uspeo da ovom tehnikom smanji odlive novca za kupovinu zaliha sa 1,1 milijardu dolara tokom 2000. godine na čak 166 miliona dolara tokom 2001. godine (Grow, 2007).

METODE SPREČAVANJA PREVARA

Otkrivanje prevara je neizbežno povezano sa sprečavanjem prevara, i oba aspekta zajedno obezbeđuju sistem za kontrolu prevara. Za uspešno sprečavanje prevara potrebno je uspostaviti adekvatno kontrolno okruženje u kome će svi zaposleni, posebno menadžment preduzeća, poštovati određene etičke kodekse ponašanja. Suština je da se u poslovanju spreče svi oblici prevara, pa samim tim i manipulacije u finansijskim izveštajima. Najvažnije metode sprečavanja prevara su:

- formiranje i pravilno organizovanje interne kontrole - Interna kontrola predstavlja skup procedura ili pravila kojima se kontroliše

poslovanje preduzeća. Efikasan sistem interne kontrole podrazumeva, tj. uključuje pouzdan računovodstveni sistem, adekvatne kontrolne politike i postupke i politike obezbeđenja adekvatne zaštite sredstava kompanije. On, takođe, zahteva jasno definisane politike računovodstva i finansijskog izveštavanja (Stefanović, 2000, 9). Za uspostavljanje interne kontrole odgovoran je menadžment preduzeća. Najčešći oblici kontrole koje koristi interna kontrola u svom radu su: preventivna kontrola - fokusirana je na zaštitu imovine i finansijskih podataka preduzeća, pokušavajući da spreči prevare; istražna kontrola - pokušava da istraži prevaru što pre je moguće; korektivna kontrola - obuhvata aktivnosti kojima se pokušava naći rešenje za prevaru koja je pronađena kako bi se sprečile buduće prevare;

- stvaranje poštenih uslova poslovanja - Pošteni uslovi poslovanja podrazumevaju uslove u kojima zaposleni poštuju etičke principe, gde su menadžmentu ciljevi preduzeća, a ne lični, na prvom mestu i u kojima se rad zaposlenih ceni i poštuje. Jedan od prvih elemenata formiranja ovakvih uslova poslovanja jeste zapošljavanje poštenih ljudi. Potrebno je da preduzeća imaju dobar sistem provere zaposlenih, a posebno novozaposlenih. Stalna provera zaposlenih se u praksi pokazala kao odličan način provere zaposlenih (Albrecht & Albrecht, 2004, 101). Drugi element koji doprinosi stvaranju poštenih uslova poslovanja jeste formiranje pozitivnog radnog okruženja. Da bi preduzeća bila manje osetljivija na prevare potrebno je putem dobrog korporativnog kodeksa ponašanja formirati kod zaposlenih očekivanja za pošten rad, stvoriti sistem „otvorenih vrata“ koji će zaposlenima omogućiti nesmetanu komunikaciju, posebno sa višim rukovodiocima, i na ključne pozicije u preduzeću postaviti pozitivne i poštene ljude;
- obezbeđivanje obuke zaposlenih o opasnostima od prevara - Kod zaposlenih bi trebalo razviti svest o tome šta se smatra prihvatljivim, a šta neprihvatljivim ponašanjem. Obuka zaposlenih počinje upoznavanjem sa pojmom prevare. Cilj je da zaposleni shvate da je sprečavanje prevare važno za njih, kao pojedince poednako, koliko

i za preduzeće u celini. Obuka zaposlenih o opasnostima od prevara je bitna, jer su mnoga istraživanja pokazala da zaposleni mogu biti od ključnog značaja za otkrivanje i sprečavanje prevare u smislu dojava i pružanja informacija o mogućim prevarama;

- uspostavljanjem politika i procedura u preduzeću - Na osnovu politika, uspostavlja se interna kontrola u preduzeću, i određuje se koje akcije i transakcije nisu etičke. Prema tome, politika koja se tiče prevara i pažljivo izrađene računovodstvene politike u preduzećima predstavljaju osnovu procesa otkrivanja i sprečavanja prevara u poslovanju.

Osim prethodno navedenih opštih preventivnih mera za sprečavanje prevara, mnoga preduzeća koriste i brojne druge specifične preventivne mere. Postoji veliki broj ovakvih mera koje se mogu koristiti u procesu sprečavanja prevara u poslovanju. Koje će se mere koristiti zavisi od mnogobrojnih faktora: veličine preduzeća, finansijskih mogućnosti, kadrovske osposobljenosti, karakteristike poslovanja preduzeća, zemlje u kojima posluje preduzeće, sistema razvijenosti interne kontrole, zakonskih obaveza, i slično. Neke od mera za sprečavanja prevara su:

- video nadzor - Nadzor se, pre svega, koristi kao mera za otkrivanje prevare, ali on može služiti i kao preventivna mera u sprečavanju prevare. Suština je da se video nadzor postavi na vidnim mestima kako bi zaposleni bili svesni da će svaki njihov pokušaj da ostvare prevaru biti snimljen i uočen;
- stalna prismotra - U okviru ove preventivne mere ključnu ulogu imaju interni revizori i ostale vrste kontrola. Stalnom prismotrom ne ostavlja se mogućnost pojedincima da ostvare prevaru. Međutim, praksa je pokazala da stalna prismotra, zbog finansijskih i ljudskih ograničenja, mora da se vrši u određenim vremenskim periodima. Postoji opasnost da počinioci prevara u tim periodima budu obazrivi, ali da u periodima kada ne postoji prismotra ostvare prevaru;
- sudski postupak koji se pokrene protiv počinioca prevara može ostvariti veliku korist za preduzeće.

Sudski postupak protiv počinioca šalje snažnu poruku da ukoliko neko izvrši prevaru i bude uhvaćen preduzeće pokreće sudski postupka i traži određenu zatvorsku kaznu za počinioca. Samim tim sudski postupak se može posmatrati i kao preventivna mera protiv budućih prevara u preduzeću, jer svojom ozbiljnošću preduzeće pokazuje budućim počiniocima da se prevare ne shvataju olako;

- obavljanje čestih i nenajavljenih kontrola - U mnogim preduzećima se tačno zna period u kome se obavljaju redovne kontrole, i postoji opasnost da se počinioci prevara pripreme da na razne načine prikriju ostvarene prevare. Zbog toga je bitno da se u preduzeću obavljaju česte nenajavljene kontrole (Singleton, Singleton, Bologna & Lindquist, 2006, 186).

ZAKLJUČAK

Finansijski izveštaji preduzeća su važan i nezaobilazan izvor informacija za investitore i poverioce u procesu donošenja odluka o alokaciji sredstava, pa samim tim moraju sadržati informacije koje su jasne, relevantne i uporedive. Nastojanja menadžera da rezultate poslovanja i finansijski položaj preduzeća ulepšaju i prikažu performanse boljim nego što one stvarno jesu dovela su do sastavljanja manipulativnih finansijskih izveštaja koji se mogu označiti jednim od glavnih sredstava kojim se izvršavaju prevare. Mnogobrojne prevare u prethodnom periodu dovele su do pojave velikog broja finansijskih skandala koji su bili posledica lažnog finansijskog izveštavanja, što je dovelo do toga da je kontrola finansijskih podataka postala mnogo strožija i detaljnija.

Menadžment preduzeća je pod konstantnim pritiskom da ostvari što bolje rezultate poslovanja, posebno u uslovima finansijske krize. Ovaj pritisak prisiljava menadžment da sve više pribegava mnogim oblicima manipulacija u finansijskim izveštajima, kako bi prikazali rezultate poslovanja koji se od njih očekuju. Pored ovog pritiska, mnogi menadžeri u cilju postizanja ličnih interesa, dobijanja dodatnih bonusa ili izbegavanja otkaza, pribegavaju prevarama

u finansijskim izveštajima. Tehnike formiranja lažnih finansijskih izveštaja su mnogobrojne, i može se manipulirati mnogim stavkama u finansijskim izveštajima (prihodi, rashodi, obaveze, imovina, novčani tokovi itd.). Ipak, praksa je pokazala da su prihodi i rashodi najčešće predmet prevara u finansijskim izveštajima. Razlog tome je, pre svega, njihova važnost za analizu poslovanja preduzeća, ali i postojanje mnogobrojnih tehnika za manipulisanje ovim elementima finansijskih izveštaja. Ipak, analizom velikog broja prevara primećuje se da su mnogi počinioci prevara pribagavali manipulacijama pozicija bilansa stanja, sa ciljem da na taj način utiču na rezultat poslovanja i finansijsku poziciju preduzeća. Činjenica je da svi oblici prevara na kraju ostave trag na pokazatelje u bilansa stanja, ali je u ovom radu akcenat stavljen na tehnike manipulacije koje direktno utiču na pozicije bilansa stanja.

Upravo analize koje su urađene u trećem delu ovog rada ukazale su da su manipulacije zalihama, obavezama i gotovinom tehnike manipulacija koje se najčešće koriste u bilansu stanja, i da ove manipulacije imaju dugotrajno negativni uticaj na rezultate poslovanja i imovinu preduzeća. Ovim je dokazana prva postavljena hipoteza u ovom radu. Druga hipoteza postavljena u ovom radu, da se tehnike manipulacija priliva i odliva novca u izveštaju o novčanim tokovima teže otkrivaju i sprečavaju od ostalih oblika manipulacija, dokazana je analizom u četvrtom delu rada. Manipulacije novčanim tokovima je teže ostvariti, ali i teže i otkriti i sprečiti. Problem je što se manipuliše realnim novčanim tokovima, za razliku od prihoda i rashoda koji tek treba da se naplate. Upravo zbog toga manipulacijama sa prilivima i odlivima novca pribegavaju samo „iskusni“ prevaranti. Praksa je pokazala da počinioci ovakvih manipulacija vešto prikrivaju svoje tragove, i da su tehnike koje se koriste za izvršenje ovakvih prevara često na granici legalnih metoda za prikazivanje novčanih tokova preduzeća. Zato je teško otkriti ovakav vid manipulacija, i pri analizi ovakvih prevara potrebno je analizirati mnogo detaljnije poslovanje preduzeća, sagledati povezanost pozicija u različitim finansijskim izveštajima i koristiti različite tehnike otkrivanja prevara, kako bi se na pravi način ovakav vid manipulacija sprečio u budućnosti

i time povratilo poverenje u informacije koje su prezentovane u finansijskim izveštajima.

Analiza manipulacija u bilansu stanja i izveštaju o novčanim tokovima i ukazivanje na potrebu za većom kontrolom elemenata ovih izveštaja je glavni doprinos ovog rada. Problem je što svi oblici kontrole najviše pažnju posvećuju analizi manipulacija rashodima i prihodima i time ne uočavaju izvršene manipulacije u bilansu stanja i izveštaju o novčanim tokovima. Svi ovi izveštaji su povezani, i manipulacija izvršena u jednom izveštaju direktno ili indirektno utiče na sve ostale izveštaje. Analizom tehnika manipulisanja zalihama, obavezama, gotovinom, prilivima i odlivima novca ukazuje se na problem njihovog otkrivanja pa samim tim i sprečavanja.

REFERENCE

- Albrecht, S., & Albrecht, C. (2004). *Fraud Examination and Prevention*. Ohio: USA, Thomson-South-Western.
- Beresford, D., Katzenbach, N., & Rogers, C. (2003). *Report of Investigation of the Board of directors of Worldcom. INC.* retrived 20.05.2015, from <http://www.sec.gov/Archives/edgar/data/723527/000093176303001862/dex991.htm>.
- Grow, B. (2007). *Out a Home Depot*. retrived 21.05.2015, from <http://www.bloomberg.com/bw/stories/2007-01-04/out-at-home-depotbusinessweek-business-news-stock-market-and-financial-advice>.
- Dmitrović Šaponja, Lj., Milutinović, S. i Šijan, G. (2007, maj). *Zloupotrebe u računovodstvu - rizik objektivnog finansijskog izveštavanja*. Rad prezentiran na XII međunarodnom naučnom skupu SM 2007 Strategijski menadžment i sistemi podrške odlučivanju u strategijskom menadžmentu, Subotica, Republika Srbija: Ekonomski fakultet u Subotici Univerzitet u Novom Sadu.
- Fabrikant, G., & Romero, S. (2002). *How Executives Prospered as Global Crossing Collapsed*. retrived 15.05.2015, from <http://www.nytimes.com/2002/02/11/business/how-executives-prospered-as-global-crossing-collapsed.html>.
- Jakšić, D. i Vuković, B. (2012). *Uticaj krize na manipulisanje finansijskim izveštajima*. Rad prezentiran na 16. kongresu Saveza računovođa i revizora Republike Srpske. Banja Vrućica: Republika Srpska.
- Jones, M. (2011). *Creative Accounting, Fraud and International Accounting Scandals*. London, England: John Wiley & Sons.
- Ketz, E. (2004). *The Accounting CyclePeregrine Systems - Or the Lack of Them*. retrived 15.05.2015, from <http://accounting.smartpros.com/x46099.xml>.
- Malinić, D. (2009a). *Prepoznavanje bilansnih rizika*. Ekonomija preduzeća - Tajne bilansa: Menadžerski pristup. Beograd.
- Malinić, D. (2009b). *Cash-flow kao instrument otkrivanja poslovno-finansijskog rizika*. Zbornik radova XL Simpozijuma 40 godina Računovodstva i Poslovnih finansija - dometi i perspektive, Beograd: Republika Srbija, Savez računovođa i revizora Srbije, 57-60.
- Međunarodni standardi i saopštenja revizije. (2005). Beograd, Republika Srbija: Savez računovođa i revizora Srbije.
- Milojević, M. (2009). *Motivi i uslovi za finansijske prevare*. *Revizor*, 46, 41-48.
- Milojević, M. (2010). *O rizicima finansijskog izveštavanja*. *Revizor*, 52, 7-25.
- Mulford, C., & Comiskey E. (2002). *The Financial Numbers Game*, New York, NY: John Wiley & Sons.
- Petković, A. (2010). *Forenzička revizija - Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Novi Sad, Republika Srbija: Proleter A.D. Bečej.
- Petrova, D. (2008). *Korišćenje računovodstvenih procena u manipulativnom finansijskom izveštavanju i odgovornosti revizora*. *Računovodstvo*, 7-8, 23-34.
- Schilit, H., & Perler, J. (2010). *Financial shenanigans - How to detect accounting gimmicks & fraud in financial reports (third edition)*. New York, NY: McGraw-Hill.
- SEC Report. (2006). *Charges Delphi Corporation and Nine Individuals, Including Former CEO, CFO, Treasurer and Controller, in Wide-Ranging Financial Fraud; Four Others Charged With Aiding and Abetting Related Violations*, retrived 20.05.2015, from <http://www.sec.gov/news/press/2006/2006-183.htm>.
- SEC Report. (2007). *SEC Sues Cardinal Health, Inc. For Fraudulent Earnings and Revenue Management Scheme*, retrived 20.05.2015, from <http://www.sec.gov/news/press/2007/2007-147.htm>.
- Singleton, T., Singleton, A., Bologna, J., & Lindquist, R. (2006). *Fraud auditing and Forensic Accounting*. New York, NY: John Wiley & Sons.
- Stančić, P., Dimitrijević, D. i Stančić, V. (2013). *Forenzičko računovodstvo - odgovor profesije na prevare u finansijskim izveštajima*. *Teme*, 4, 1879-1897.
- Stefanović, R. (2000). *Sprečavanje i otkrivanje lažnog finansijskog izveštavanja*. *Računovodstvo*, 11, 3-11.

Radulović, B. (2010). Procenjivanje i rizici finansijskog izveštavanja. *Revizor*, 52, 27-45.

Škarić Jovanović, K. (2011). *Finansijski izveštaji kao instrument prevare*. Rad prezentiran na VI kongresu računovođa i revizora Crne Gore.

Urošević, N. (2010). Neistiniti finansijski izveštaji - kome služe.

Privredni savetnik, 5, 50-59.

Wells, J. (2005). *Principles of Fraud Examination*. New York: NY, John Wiley & Sons.

Zabihollah, R. (2002). *Financial Statement Fraud - Prevention and Detection*. New York, NY: John Wiley & Sons.

Primljeno 12. juna 2015,
nakon revizije,
prihvaćeno za publikovanje 17. avgusta 2015.
Elektronska verzija objavljena 25. avgusta 2015.

Dragomir Dimitrijević je docent na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu, gde je doktorirao u užoj naučnoj oblasti Računovodstvo, revizija i poslovne finansije. Izvodi nastavu na osnovnim i master akademskim studijama Fakulteta, na nastavnim predmetima Finansijsko knjigovodstvo i Forenzičko računovodstvo. Oblasti njegovog istraživačkog interesovanja su finansijsko izveštavanje, prevare u poslovanju preduzeća i forenzičko računovodstvo.

THE DETECTION AND PREVENTION OF MANIPULATIONS IN THE BALANCE SHEET AND THE CASH FLOW STATEMENT

Dragomir Dimitrijevic

Faculty of Economics, University of Kragujevac, Kragujevac, The Republic of Serbia

Financial statements which consist of objective, real and reliable information represent the key basis for making many business decisions. If, when writing financial statements, certain manipulation techniques are used for displaying the best possible results of transactions, the quality of financial reports will be endangered. Many financial frauds have led to a great mistrust in the system of financial reporting and the profession of accounting and auditing, which are often accused of the emergence of fraud and losing trust in the reliability of financial information by many users and economic decision makers. These are the reasons why the paper discusses the techniques of manipulation in financial statements, especially in balance sheets and cash flow statements, since these forms of manipulation are harder to detect and prevent when compared to manipulations of revenues and expenses in the income statement.

Keywords: balance sheet, cash flow statement, financial reporting, manipulations, techniques of manipulations

JEL Classification: M48, K42